

HÁLÓZATOK ÉS HIERARCHIÁK

B. KISS MÁTYÁS – TÓTH KELEMEN

Niall Ferguson:

A tér és a torony

Hálózatok, hierarchiák és harc a globális hataloméért

Ford. Gebula Judit – Vancsó Éva

Scolar Kiadó, Budapest, 2019. 606 oldal, 5999 Ft

Niall Ferguson valódi sztártörténész. A skót szerző a BBC visszatérő vendége és műsorvezetője (legutóbbi dokumentumfilmje a tavaly vetített, háromrészes *Networld*), újságíróként is termékeny, jelenleg a *Bloomberg News* véleményrovatának rendszeres szerzője. Nem csoda hát, hogy könyvei is rendre bestsellerként végzik. Az angolszász esszé könnyedségét ötvözi az amerikai tudomány-népszerűsítő irodalom hatásadás eszközeivel. Semmit sem bíz a véletlenre: téziseit mindig igyekszik az olvasó szájába rágni, lehetőleg gyorsan befogadható állításokká egyszerűsíteni, majd minél vonzóbban becsomagolni néhány találó hasonlat, metafora és allegória segítségével, hogy aztán könnyen emészthető, rövid történetekkel illusztrálja őket. Mestere a figyelem felkeltésének és fenntartásának, azt is tudja, hogyan kell történetet mesélni. Mindig ügyesen lovagolja meg az aktuális trendeket, itt tárgyalt könyvében például az egyre felkapottabb *global history*-t ötvözi a szintén nagyon népszerű hálózattudománnyal.

Sosem riad vissza a határozott és merész állításoktól, legyen szó akár a múlt, akár a jelen értékeléséről, amihez az olvasó számára látszólag stabil keretet kínál a világ történetének értelmezésével. Legfontosabb vizsgálódási területei a Brit Birodalom és az Amerikai Egyesült Államok történelme. Gyakran hangsúlyozza a Brit Birodalommal kapcsolatos pozitív értékítéleteit, amelyek éles ellentétbe állítják a posztkoloniális diskurzussal. Csakugyan lenyűgözi a birodalmi nagyság, az ő szájából az *imperializmus* nem szitokszó. Egyoldalú, néha kifejezetten anglocentrikus állításokat is megfogalmaz, amelyek nagyon is vitathatók.

Ennek ellenére vagy talán épp ezért, hatása csakugyan széles körű. Nem kisebb személyiség, mint Izrael volt miniszterelnöke, Benjámin Netanjáhu pózolt *A tér és a torony* című könyvével.¹ Ferguson hazánkban sem ismeretlen. Állításai például Orbán Balázs

(a Miniszterelnökséget vezető miniszter helyettese, parlamenti és stratégiai államtitkár, továbbá a Mathias Corvinus Collegium kuratóriumának elnöke) nemrég megjelent, *A magyar stratégiai gondolkodás egyszeregye* című kötetében² is visszaköszönnek. Orbán nemcsak *A tér és a torony* című kötetre hivatkozik (az adminisztratív állam fergusononi kritikájára utalva), érvelésének alátámasztására felhasználja Ferguson *Civilizáció* című kötetének³ egyik alaptézisét, a Nyugatot sikeressé tevő intézmények kulturális háttéréről alkotott elméletet is.⁴ Érdekes párhuzam továbbá, hogy Orbán Balázs országstratégiai célkitűzéseinek meghatározásakor Ambrogio Lorenzetti allegorikus freskójának elemzésével mutatja be a jó és a rossz kormányzás sajátosságait,⁵ éppen úgy, ahogy Ferguson *A tér és a torony* utószavában. Ezt a megoldást mindketten a híres brit történésztől, Quentin Skinnertől kölcsönzik.⁶

TÖRTÉNELEMFORMÁLÓ HÁLÓZATOK

Ferguson ebben a könyvében a világ történetét a hálózattudomány eredményei felől értelmezi újra. A tér és a torony jó érzékkel megválasztott allegóriája plasztikusan foglalja össze a könyv alapproblémáját. Az egyik oldalon a horizontálisan szerveződő hálózatok, informális kapcsolati hálók, gazdasági-politikai érdekszövetségek és különböző titkos társaságok állnak, a másikon pedig a vertikálisan építkező hierarchiák, Ferguson az adminisztratív-bürokratikus gépezeteket, hadseregeket és a hasonló formális hatalmi szervezeteket sorolja ide. Kiindulópontja, hogy a modernitás története az informális hálózatok és hierarchikus berendezkedések folyamatos

1 ■ Erről lásd Niall Ferguson tweetjét: <https://twitter.com/nfergus/status/1032700092182974464/photo/1>.

2 ■ Orbán Balázs: *A magyar stratégiai gondolkodás egyszeregye*. Mathias Corvinus Collegium – Tihanyi Alapítvány, Bp., 2020.

3 ■ Ehhez lásd: Niall Ferguson: *Civilizáció. A Nyugat és a többiek*. Ford. Gebula Judit. Scolar, Bp., 2011.

4 ■ Orbán: *A magyar stratégiai gondolkodás*, 43. és 46. old.

5 ■ *Uo.* 29–35. old.

6 ■ Quentin Skinner: *Visions of Politics: Volume 2. Renaissance Virtues*. Cambridge University Press, Cambridge, 2004.; uő: Ambrogio Lorenzetti's Buon Governo Frescoes: Two Old Questions, Two New Answers. *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes*, 62 (1999), 1–28. old.

7 ■ Barabási Albert-László: *Behálózva. A hálózatok új tudománya*. Magyar Könyvklub, Bp., 2003.

8 ■ Nicholas A. Christakis – James H. Fowler: *Kapcsolatok hálózában*. Ford. Rohonyi András. Typotex, Bp., 2010. 323. old.

küzdelmeként írható le. A történelem „egyenetlen apály-dagályairól” kíván beszélni, megkülönböztetve „a hosszú, hierarchikus berendezkedésű időszakokat a ritkább, de dinamikusabb korszakoktól, amikor a hálózatok kerültek előtérbe, részben a technikai változásoknak köszönhetően” (22. old.). A történelem legjelentősebb változásait az informális hálózatok indítják el, amelyek egy szempillantás alatt képesek felrobbantani stabilnak hitt hierarchiákat. Bár a könyv utószavában azt állítja, hogy a hálózatok és a hierarchiák közötti feszültség „egyidős az emberiséggel” (489. old.), érvelését arra alapozza, hogy a történelem során leginkább a hierarchiák uralma volt a jellemző.

Mindössze két olyan időszakot tart számon, amikor a hálózatok váltak meghatározóvá. Az első korszak XV. századi kezdete a könyvnyomtatás (európai) feltalálásával esett egybe, a XVI. században már „a hierarchiára épülő világot kétoldali támadás érte a hálózatok részéről” (127. old.). Az európai gyarmatosítók kereskedelmi hálózatai nekiláttak az amerikai és ázsiai birodalmak felbomlasztásának, a reformáció hálózatai pedig Európát is alaposan fölforgatták. „Gutenberg nélkül Luther talán csak egy újabb eretnek lett volna, akit az egyház Husz Jánoshoz hasonlóan máglyára küld.” (123. old.) A hierarchiák a napóleoni háborúkat követően stabilizálódtak, az őt vezető nagyhatalom (Nagy-Britannia, Oroszország, Poroszország és a Habsburg Birodalom, illetve 1818 után Franciaország) együttműködésének és egyensúlyának, vagyis a pentarchiának köszönhetően. A hierarchikus intézmények a XX. század közepén éltek virágkorukat, a hálózatok második korszaka pedig az 1970-es évekkel vette kezdetét. Bár Ferguson itt nem az új technológia megjelenését látja a társadalmi átalakulás elindítójának, készséggel elismeri, hogy az internet térhódítása akár földcsuszamlás-szerű átrendeződésekhez is vezethet. E változások jelentőségét a közelmúlt olyan eseményeinek kapcsán elemzi, mint Obama 2008-as választási kampánya, a Brexit, illetve Trump hatalomra kerülése, mivel a közösségi média (*social media*) hálózatai mindhárom esetben döntő szerepet játszottak. Sőt úgy véli, hogy a Brexit – hasonlóan Trump 2016-os kampányához – a hálózatoknak az intézményesült hierarchiák fölött aratott győzelmeként értelmezendő. Ferguson tehát az emberiség elmúlt ötszáz évét a hálózatokkal harcoló hierarchiák történeteként meséli el, állításait pedig a hálózattudomány felől kívánja megalapozni.

A hálózatok tudománya maga az interdiszciplinaritás: különböző tudományágak (a gráfelmélet, a szociológia és a számítógép-tudomány) találkozásából jött létre, és a legváratlanabb területeken kínál új eredményeket. Az új diszciplína alapjait Barabási Albert-László kutatócsoportja vetette meg az ezredfordulón, eredményei számos újabb kutatást inspiráltak. A hálózatkutatás korábban is fontos területnek számított a szociológiában (utalhatunk például Mark Granovetter úttörő kutatására). Barabásiék

a természetes hálózatok általánosan alkalmazható matematikai modelljének megalkotásával értek el új eredményt. A hálózatokról való gondolkodás ugyanis korábban Erdős Pál és Rényi Alfréd véletlenszerű hálózatokról alkotott matematikai modelljét tekintette kiindulópontnak, feltételezve, hogy a természetes hálózatok is véletlenszerű tulajdonságokkal bírnak. Barabásiék viszont bebizonyították, hogy a valóságban létező hálózatok távolról sem véletlenszerűek: a véletlen hálózatokban nem lehetségesek kiugróan sok kapcsolattal bíró csomópontok, ám a valóságos hálózatok struktúráját éppen az ilyen nagy csomópontok határozzák meg. Barabási kezdettől fogva hatalmas erőfeszítéseket tett felfedezési népszerűsítésére. 2002-ben megjelent *Behálózva. A hálózatok új tudománya* című könyve⁷ és számtalan előadása a széles közönség számára is hozzáférhetővé tette a hálózattudomány alapjait. A tudománynépszerűsítés egyúttal az interdiszciplinaritást is elősegíti, hiszen így a legváltozatosabb területek képviselői ismerhetik fel az új módszerek jelentőségét.

A hálózattudomány egyik alaptétele, hogy a hálózatok szinte mindenütt jelen vannak: az élő sejt (gének és fehérjék hálózata) és az idegrendszer szerkezete éppúgy hálózatos, mint az internet és az elektromos ellátórendszer felépítése, de még az ökoszisztémák és a táplálékláncok is ábrázolhatók a fajok közötti hálózatként. A hálózatelmélet a társadalmat is az emberi kapcsolatok hálózataként értelmezi. Ferguson érvelése sokat köszönhet Barabásinak, *Behálózva* című népszerűsítő művére a kötet több pontján hivatkozik is. Ezért is sajnálatos, hogy a magyar kiadás – máskülönben alapos és hasznos – név- és tárgymutatójából kimaradt Barabási Albert-László neve – noha a főszöveg is említi őt (72. és 78. old.).

A tér és a torony egy másik fontos hivatkozási pontja James H. Fowler és Nicholas A. Christakis *Kapcsolatok hálózában* című könyve.⁸ Fowler és Christakis a különböző betegségek, viselkedési minták és hangulatok hálózatos terjedését vizsgálta, szintén Barabási és csoportja felfedezéseire támaszkodva; a társadalmi kérdések vizsgálatában az *együttműködés* és az *altruizmusra* fókuszálnak. Érvelésük mögött azonban reflektálatlan antropológiai optimizmus húzódik meg, amelynek fényében az emberiség egyre inkább „egy egységes cél érdekében tevékenykedő szuperorganizmushoz” válik hasonlatossá. A *szuperorganizmus* általuk javasolt fogalma azonban híján van minden tudományos szigorúságnak. Mivel bizonyítani nem tudják, posztulálni kénytelenek az emberiség *szuperorganizmus* voltát. S hogy mi volna az a bizonyos egységes cél, azt végképp homályban hagyják.

Nem véletlen tehát, hogy Ferguson többször hivatkozik ugyan Fowler és Christakis kötetére, de a *szuperorganizmus* fogalmát nem veszi át tőlük, sőt – joggal – nyíltan elveti a „planetáris szuperorganizmus” technooptimista hálózati utópiáját. Az egységesedő, közös cél felé haladó emberiség képzete

helyett a nemzetközi politikát továbbra is érdeklentétek és konfliktusok terepének tekinti, és elmergesedésük veszélyére figyelmeztet. Nem meglepő, hogy Steven Pinker elméletét⁹ sem fogadja el a világ egyre békésebbé válásáról, sőt módszertani szempontból is elhibázottnak látja a statisztikai adatokra adott értelmezését.

A hálózatok és a hierarchiák sokféleképpen találkozhatnak. Két hálózat találkozásakor a harcnál valószínűbb a békés kapcsolódás, ami a kreatív energiák felszabadulásához vezet. Ha viszont hálózat és hierarchia ütközik, akkor az könnyen felboríthatja a hatalmi szerkezetet, miközben a hálózat védtelenné válik a célzott támadásokkal szemben:

„A hálózatok hálózatosodnak. Amikor a hálózatok kapcsolatba lépnek egymással, az eredmény: innováció és invenció. Amikor egy hálózat szétzilál egy megcsontosodott hierarchiát, lélegzetelállító sebességgel képes megdönteni azt. Amikor azonban egy hierarchia támad egy törekeny hálózatra, a hálózat is összeomolhat.” (Kiemelés az eredetiben, 83–84. old.)

A hierarchiák előnye a hálózatokkal szemben, hogy könnyebben irányíthatók és hangolhatók össze egy cél érdekében – Ferguson szerint egy hálózat nem nyerhette volna meg a második világháborút.

A könyv elméleti bevezetője ismerteti a hálózattudomány történetét és módszereit. Azoknak, akik először hallanak a témáról, mindez a váratlan felismerés élményével szolgálhat, a többieknek viszont fásasztó lehet sokadszorra végigolvasni a köningsbergi hidak, Erdős Pál és Rényi Alfréd véletlen hálózati modellje, valamint a Kevin Bacon-játék történetét, melyek Barabási első könyve óta a népszerűsítő irodalom állandó toposzai. Az érvelés ezúttal is Barabásit követi, ugyanakkor Ferguson ügyel rá, hogy újdonságot is nyújtson, amit elsősorban a társadalom- és történettudományok tárgyában tud megtenni. Igyekszik érvelésének minél szélesebb közönséget megnyerni, ezért is építi be a szárazabb elméleti bevezetőbe a XVIII. századi illuminátusok összeesküvéséről szóló, olvasmányosabb alfejezetet.

Az elméleti bevezetőben Ferguson azt állítja, hogy a hálózatok és a hierarchiák pusztja szembeállítása azért nem elégséges, mert a hierarchia maga is a hálózatok egyik különleges típusa. Modellje egy olyan, piramisszerűen építkező szerkezet, amelyben az egymással összekapcsolt pontok csak a legnagyobb köztes centralitással rendelkező ponton keresztül tudnak kommunikálni a hálózat túlnyomó részével, emiatt a legfontosabb csomópont az uralma alá hajtja a többi. A hierarchikus hálózati modell Ferguson-féle ábrája nagyjából ahhoz hasonló, ahogyan a klasszikus nyugati hűbéri láncot szokás ábrázolni. Az ilyen szerkezetek nem tűrik el a további belső hálózatosodást, mert az új kapcsolatok kiépülése aláásná a legnagyobb csomópont uralmát. A valóságban ez

a szerkezet teljesen tisztán sosem jelenik meg, bár a sztálini Szovjetunió igen közel került hozzá.

AZ ÚJKOR KRÓNIKÁJA

Ferguson az újkor krónikása kíván lenni. Az annalesek és krónikák szerzőihez hasonlóan, akik történeteket a kezdetektől, a világ, egy város, egy kolostor vagy éppen egy háború kezdetétől kiindulva, időrendben jegyezték fel, Ferguson is az utólag a közepkört leváltó eseményekként értelmezett földrajzi felfedezésektől, valamint a reformációtól kezdve – *ad nostram aetatem* – saját koráig jegyzi fel az *új idők* krónikáját. Szándéka szerint „[ú]jfajta történeti narratívát kíván nyújtani, amelyben a főbb változások – egészen a földrajzi felfedezések és a reformáció korától kezdődően, ha ugyan nem korábról – lényegüket tekintve a hálózatok által a hierarchikus rendszerek elleni kihívásokként értelmezhetők.” (42. old.) A művet olvasva viszont az az érzésünk támadhat, hogy a „ha ugyan nem korábról” kitétel nem több pusztán óvatoskodásnál, pedig könyve meglehetősen személyes hangvételű előszavában is azzal igyekezett megragadni az olvasó figyelmét, hogy az ókortól napjainkig fogja elemezni a hálózatok és hierarchiák közötti interakciót. Ferguson meggyőződése azonban sokkal inkább az, hogy az újkor évszázadait összefogó jellegzetesség éppen a hálózatok forradalmi térhódítása, így a hálózatosodás az *új idők* sajátja. A beígért, évezredekkel átfogó elemzés ezért némiképp elsikkad, tekintve, hogy az emberiségnek a XVI. századot megelőző fejlődését – az ősembertől Egyiptom

9 ■ Steven Pinker: *Az erőszak alkonya. Hogyan szelődött meg az emberiség?* Ford. Gyárfás Vera. Typotex, Bp., 2018. old.

10 ■ Walter Laqueur (ed.): *Fascism: A Reader's Guide: Analyses, Interpretations, Bibliography*. University of California Press, Berkeley, 1976. 89–91. old.

11 ■ Vö. Németh István: *Demokrácia és diktatúra Németországban 1918–1945*. I. kötet. L'Harmattan, Bp., 2007. 53–76. old.

12 ■ Szabó Tibor: *Lukács György, az autonóm filozófus. Kritikák, viták, teóriák*. Gondolat, Bp., 2017. 79. old.

13 ■ Ferguson: *Civilizáció*, 237–239. old.

14 ■ Lásd pl. Robert Gerwarth – Stephan Malinkowski: Hannah Arendt's Ghosts: Reflections on the Disputable Path from Windhoek to Auschwitz. *Central European History*, 42 (2009) 2. szám, 279–300. old.; Birthe Kundrus: Kontinuitäten, Parallelen, Rezeptionen. Überlegungen zur Kolonialisierung des Nationalsozialismus. *Werkstatt Geschichte*, 43. (2006) 45–62. old.; Matthew P. Fitzpatrick: The Pre-History of the Holocaust? The Sonderweg and Historikerstreit Debates and the Abject Colonial Past. *Central European History*, 41. (2008) 3. szám, 477–503. old.

15 ■ Az általa itt hivatkozott tanulmány sem azt állítja, hogy a társadalmi mobilitás „vagy csökkent, vagy nem”, hanem egész pontosan azt, hogy az Egyesült Államokban a nemzedékek közötti (!) mobilitás mértéke a hetvenes évekhez képest nem csökkent ugyan, ám a társadalmi egyenlőtlenség növekedése miatt a „születési lottó” (*birth lottery*) következményei erősebbé váltak. A szerzők ezt az állapotot egy olyan létrához hasonlítják, melynek fokai távolabbra kerültek egymástól, miközben a gyerekek esélye nem változott, hogy szüleikhez képest magasabbra mászhassanak. Ray Chetty et al.: Is the United States Still a Land of Opportunity? Recent Trends in Intergenerational Mobility. *American Economic Review*, 2014. 5. szám, 141–147. old.

fáraóin át egészen Augustusig és a római pápáig –, néhány eleve bukásra ítéltnek látott kísérlet kivételével, mint amilyenek az athéni demokráciát és a Római Köztársaságot tartja, összesűriti *A hierarchia rövid története* című, mindössze hétoldalas alfejezetbe. Alapállítása szerint ugyanis a „történelem során az élet többnyire hierarchikus volt” (97. old.).

A krónikás hagyománnyal tehát nem szakítva a kezdetektől indít, ám az események kronologikus leírásánál mégis többet szeretne nyújtani. A múlt által kíván szólni jelenről és jövőről:

„Soha nem leszünk képesek megragadni saját korunk óriási, villámgyors hálózatainak lényegét – azaz sejtésünk sem lesz arról, hogy a hálózatok kora örömteli és felszabadító jellegű lesz-e, vagy borzalmas anarchiát eredményez majd –, ha nem tanulmányozzuk a múlt kisebb és lassúbb hálózatait.” (48. old.)

Az ok-okozati összefüggések és értelmezések hiánya miatt a leírás sokszor mégsem lép túl a krónika műfaján – mintha Ferguson az úgynevezett *világtörténelmet* egy nagy zsákba borította volna, hogy aztán a találmira előhúzott eseményeket és történeteket, pusztán azzal, hogy időrendbe állítja őket, könyvvé szerkessze. Így az ábrázolni kívánt harc során, melyet hálózatok vívnak hierarchiákkal a globális hatalomért, színre lépnek a Mediciek, Martin Luther (és Martin Luther King is), az innovatív Johannes Gutenberg, Francisco Pizarro és a pórul járt inkák, Voltaire a maga teljes felvilágosultságában, a páholykban szövetkező szabadkőművesek, Klemens von Metternich, a szinte egész Európát uralkodókkal ellátó Szász–Coburg–Gothai-ház, a Rothschild család, Hung Hszü-csüan és a Tajping-felkelők, a Cambridge Apostolai társaság, Vlagyimir Iljics és a bolsevikok, Hitler és a nemzetiszocialisták, Walter Walker és a dzsungelharcos Ferret Force, Henry Kissinger és Nelson Mandela mellett Soros György, a Lehman Brothers brókerei, az Al-Káida és az Iszlám Állam harcosai, valamint Donald Trump és természetesen a legnagyobb kortárs hálózatépítők: a FANG (Facebook, Amazon, Netflix, Google) nagy hatalmú urai. És akkor a kötetben előforduló történelmi jelentőségű alakoknak, szervezeteknek és szövetségeknek még csak egy kis csoportját említettük.

Ferguson nem egy állítása elhamarkodott és vitatható. Túlzás, hogy „a fasiszmus aránytalanul nagy mértékben német jelenség volt” (270. old.). A szerző Walter Laqueurnek a két világháború közötti választásokon a különböző nemzetiszocialista pártokra leadott szavazatok bemutatató táblázatát¹⁰ használva jut arra a következtetésre, hogy 1930 és 1935 között a „fasisztákra” leadott összes egyéni szavazat 95%-a német volt. A szám önmagában nem téves. A probléma viszont egyfelől az, hogy Laqueur táblázata a Ferguson által vizsgált időszakból nem tartalmaz elegendő adatot az egyes országok kielégítő összeha-

sonlításhoz. Mussolini Olaszországát például az egy pártrendszerre hivatkozva teljes mértékben mellőzi. Másfelől, és ez súlyosabb figyelmen kívül hagyás, Ferguson megfélekedzik arról a tényről, hogy a két világháború közötti Európában egyedül Németországban volt általános választójog, amely nem mellesleg tiszta képviselői választási rendszerrel párosult.¹¹ Az egyes európai országok két háború közötti valós „fasiszta” támogatói táboráról tehát korántsem kaphatunk világos képet pusztán számok és matematikai műveletek segítségével. A „fasiszmust” ez alapján aránytalanul nagy mértékben német jelenségnek tekinteni pedig olyan, mintha Ferguson Ilja Ehrenburgnak ahhoz a téziséhez térne vissza, miszerint a germánok már a teutoburgi erdőben is fasiszták voltak, ami még Lukács György számára is sok volt.¹² Ez a fajta, enyhe túlzással akár germanofóbnak is nevezhető viszony érhető tetten Ferguson korábbi, a *Civilizáció. A Nyugat és a többiek* című könyvében is, ahol a német gyarmatosítás kellemetlen részleteit a holokauszt előkészítéseként ábrázolja.¹³ Ez a megközelítés viszont nemcsak azért problematikus, mert mellőzi az elmúlt évtizedek kutatási eredményeit,¹⁴ hanem azért is, mert az afrikai és egyéb gyarmatosított népek szenvedéseit egy eurocentrikus teológiaiába kényszeríti bele, elvitatva tőlük elszenvedett áldozatosságukat azzal, hogy az ellenük elkövetett erőszak csak az európaiak ellen később elkövetett erőszak fényében nyer értelmet.

Kevésbé meggyőző a sztálini Szovjetunió leírása is, amely a totalitárius paradigma meghaladott narratívájára épít a Szovjetuniót egyetlen, monolitikus hatalmi tömbként fogva fel, s ezért nem tud számot vetni belső feszültségeivel, az egymással küzdő frakciókkal. Az átlagember és a hatalom viszonyáról pedig igencsak egyoldalú képet nyújt. Kérdés továbbá, hogy miért állítja Ferguson, hogy a *cambridge-i ötök* néven elhíresült ügynököket az 1930-as évek folyamán a KGB szervezte be. Kim Philbyt és társait ugyanis akkoriban egészen biztosan nem szervezhette be a Szovjetunió Allambiztonsági Bizottsága, tekintve, hogy ilyen intézmény még nem létezett – a szovjet titkosszolgálat ez idő tájt OGPU, majd NKVD néven működött.

Helyesnek látjuk viszont a jelenre vonatkozó megállapításai közül azt a megfigyelést, hogy a számítástechnikai „vállalatok monopóliumot, duopóliumot vagy oligopóliumot hoznak létre, ha megtehetik” (463. old.). A *social media* térnyerését szerinte elhamarkodottan ünnepezték a tudást demokratizáló fejleményként, e hálózatok ugyanis mind szerkezetükben, mind működési elvük szerint mélyen egyenlőtlenek. Ám amíg Ferguson a hálózatok egyenlőtlenségének kérdését meggyőzően élezi ki, a társadalmi egyenlőtlenségekre már nehezebben reflektál. A könyv egyik legvitathatóbb alfejezetében (*Kettészakadás*) a jelenlegi amerikai társadalomról kíván látéletet nyújtani anélkül, hogy a szociológiai ismereteket adekvát módon beépítené érvelésébe.

Így olyan elnagyolt állításokat tesz, mint: „Mégis, valami [!] rosszul alakult az amerikai munkásosztály és talán [!] a középosztály számára is egyes [!] európai országokban.” (419. old.). Illetve: „A társadalmi mobilitás az Amerikai Egyesült Államokban vagy csökkent, vagy nem.”¹⁵ (420. old.) Hogy részleteiben pontosan miként alakult rosszul ez a „valami”, arról nincs sok mondanivalója, pusztán – a máskülönbben szerinte az emberiség számára hasznos – globalizáció mellékhatásának tudja be. Azt a kérdést pedig nem tudja, vagy nem akarja feltenni, hogy milyen szerepet játszottak mindebben az elmúlt negyven év gazdaságpolitikai döntései (a jóléti állam fokozatos leépítése). Ez a bizonytalanság igen visszásan hat a közgazdaságtani kérdésekben rendkívül magabiztosan állást foglaló történésztől, aki a kreatív gondolatoknak sincs híján, ha hatásos metaforákat kell találnia mondandója érzékletesebbé tételéhez.

Az előszóhoz hasonlóan személyes hangvételű utószóban fény derül a tér és a torony allegóriájának ihletőjére. A megismerés azonban az olvasó számára érthetlenné teszi, miért a Szent Márk tér jelenik meg a magyar kiadás borítóján. Noha torony Venece főterén is kétségtelenül van, mégsem világos, mi indokolta a szövegben az allegória forrásának tulajdonított, valamint a legelső angol kiadás borítóját is díszítő sienai Piazza del Campo lecserélését. Hiszen Ferguson választása minden bizonnyal nem a véletlen műve. Főtér fölé magasodó tornyot számtalan itáliai városban találhatunk, de a Piazza del Campót az teszi különlegessé, hogy templomnak nyomát sem találni rajta, így kizárólag a világi hatalmi játszmák szimbolikus tereként értelmezhető.

Az említett téves kijelentések, hibák vagy felületes önmagukban nem érvénytelenítik a könyv alapgondolatát. Hogy elfogadható-e a keret, amelyet a szerző az újkor történetének értelmezésére használ, azt csak az alapfogalmak felől lehet eldönteni. Nagy kérdés tehát, mennyiben konzisztens az a fogalmi keret, amelyben a szerző a hálózatokkal harcoló hierarchiák hipotézisét megfogalmazza. Ha nem az, akkor a kötet vázát alkotó gondolati építmény csakugyan összeomlik.

HIERARCHIKUS HÁLÓZATOK ÉS HÁLÓZATOS HIERARCHIÁK

Ferguson hatásosan sűríti könyve alapproblémáit a tér és torony allegóriájába, ám az allegória csapdájába esik. A bevezető fogalmi pontosítása ellenére a könyvben végig a hálózatok és hierarchiák szembeállítás a vezérfonál. Noha az elméleti bevezetőben azt állítja, hogy „a hierarchia a legkevésbé sem a hálózat ellentéte” (74. old.), a tér és a torony allegorikus képét és a könyvön végighúzódnó történelmi narratívát is e két fogalom szembeállítására hegyezi ki. Ez azonban terminológiai zavart eredményez: ugyanaz a fogalom jelöl egyszerre fő- és alkategóriát. Ha ugyanis elfogadjuk, hogy a hierarchia a hálózat egyik altípusa, akkor két hálózat típus áll szemben egymás-

sal. Ferguson azonban nem reflektál a kategoriális szintek egymásra csúszásából fakadó feszültségre, amely jócskán összezavarja az érvelést.

Van viszont egy súlyosabb elméleti probléma is, amelyre nem kapunk választ. Elfogadható-e egyáltalán az a bináris oppozíció, amelyen Ferguson érvelése alapul? A hálózattudomány felől nézve ez korántsem egyértelmű. Barabási ugyanis pontosan amellet foglalt állást, hogy a legtöbb valódi hálózat egyszerre skálafüggetlen és hierarchikus szerkezetű: „a hierarchikus modularitás a legtöbb valódi hálózat általános tulajdonsága, amely a skálafüggetlen felépítéssel együtt jár.”¹⁶ Egy évtized további eredményeinek fényében Barabási újabb kötetében¹⁷ is megerősíti, hogy „a legtöbb valószínű hálózat [...] hierarchikus modularitást mutat.”¹⁸

A hierarchikus moduláris hálózati modellt, amelyet Barabási és munkatársai a skálafüggetlen hálózat minimális modelljének továbbgondolásaként alkottak meg, Ferguson is bemutatja a különböző hálózati típusok összefoglalásakor. Nehezen érthető tehát, hogy miért nem alkalmazta Barabási modelljét a hierarchia magyarázatához. Ha ugyanis a legtöbb valódi hálózat egyszerre skálafüggetlen és hierarchikus, akkor a *hálózatok* és *hierarchiák* Ferguson-féle szembeállítását érvényét veszti. Hiszen ha a *hálózat* hierarchikus és a *hierarchia* hálózatos, akkor az eltérő struktúrák összehasonlítása sokkal árnyaltabb fogalmi keretet kíván.

Mindezt lehetővé tette volna a hálózatelmélet vál-lára helyezett komplexitáselmélet, melyet Barabási első könyve végén követendő útként kijelölt¹⁹ (a hálózattudomány azóta valóban sokban hozzájárult a komplexitáselméleti diskurzus kibontakozásához). Ez a szempont nem is volna idegen Ferguson érvelésétől, egy ponton (83. old.) maga is utal rá, hogy a hálózatok komplex adaptív rendszerek. A társadalom komplex adaptív rendszerként értelmezése azonban nemcsak a rendszer belső feszültségeinek, hanem a hálózatos(abb) és hierarchikus(abb) szerkezetek beágyazottságának és interdependens tulaj-

16 ■ Barabási: *Behálózva*, 254. old.

17 ■ Barabási Albert-László: *A hálózatok tudománya*. Ford. Kirchner Edina, Szabados László. Libri, Bp., 2016. A tudományos szakkönyv és oktatási segédanyag igényével készült kötetre Ferguson nem hivatkozik, minden bizonnyal azért, mert *A tér és a torony* törzsanyagát (a legelső angol kiadás 2017-ben jelent meg) éppen ez idő tájt fejezhette be.

18 ■ Barabási: *A hálózatok tudománya*, 354. old.

19 ■ Barabási: *Behálózva*, 256. old.

20 ■ *A hatványtörvény* ugyanis a skálafüggetlen hálózati modell kulcsfogalma. A „hatalmi törvény” ebben a kontextusban értelmezhetetlen (72. old.) Annál kínosabb, hogy a könyv végén a kifejezés már helyes fordításban szerepel (499. old.).

21 ■ Megjegyzendő, hogy ahogy Ferguson, úgy a fordítók is helytelenül *Segel*-nek írták a családnevet.

22 ■ Martin Düring: The dynamics of helping behaviour for Jewish fugitives during the Second World War: The importance of brokerage. The Segal Family's Case. <https://www.sciencespo.fr/mass-violence-war-massacre-resistance/en/document/dynamics-helping-behaviour-jewish-fugitives-during-second-world-war-importance-brokerage-se.html>.

donságainak jobb megértését is segítheti (az utóbbi két szempontot Ferguson elhanyagolni látszik). A komplexitáselmélet nagy hangsúlyt fektet a káosz és a rend közötti állandó ingadozásra – ezzel a problémával Ferguson is gyakorta viaskodik. Csakhogy egy bonyolultabb elméleti keretet sokkal nehezebb volna az olvasóval elfogadtatni, az átmenetek és árnyalatok hangsúlyozása pedig végképp kihúzná a szőnyeget a bombasztikus állítások alól.

Ferguson, mint említettük, nem Barabási modellje alapján értelmezi a hierarchikus hálózatokat, hanem saját modellt alkot. Nem indokolja meg, miért tulajdonít saját modelljének nagyobb magyarázóerőt, annak ellenére, hogy rendkívül súlyos elméleti következményekkel járó döntésről van szó. Noha piramisszerű modellje kétségtelenül kreatív megoldás, kielégítő voltáról egyáltalán nem vagyunk meggyőződve, ugyanis a Barabási-féle modell jóval komplexebb. Az sem hagyható figyelmen kívül, hogy Barabási rengeteg valós hálózat vizsgálata után, hatalmas adathalmazok alapján dolgozta ki modelljét, Ferguson viszont lényegében egy hipotézist fogalmaz meg, amelyet nem tud „kemény” adatelemzéssel alátámasztani – s ezt a tarka történetek sem pótolhatják. Mivel bizonyítani nem tudja, posztulálni kénytelen, hogy a hierarchiák a valóságban csakugyan ilyenek. S mivel nem reflektál modelljének hipotetikus voltára, a hiposztázis csapdájába esik. A fogalmi keret tehát, amelyben a *hálózatok* és *hierarchiák* ütközését elgondolja, hálózattudományos szempontból távolról sem meggyőző.

JÁKOB LAJTORJÁJA

Mindazonáltal *A tér és a torony* tisztességes szakfordítást érdemelt volna, különösen a szerzőt a könyv hátoldalán méltató sorok fényében. Helyenként olyanra kellemetlen hibákba futhatunk bele, hogy a kiadónak Gebula Judit és Vancsó Éva mellett illetet volna Leiter Jakab nevét is feltüntetnie, vagy legalább egy valamirevaló történészt felkérnie a magyar szöveg lektorálására. A fordító hibák jelentős része ugyanis a történelemben valamelyest jártas olvasó számára azonnal nyilvánvalóvá válik.

Sajnos nem azt a bizonyos szörszálát szeretnénk hasogatni, így az olyan apróbb hibák felett, mint a „Gazdasági Világforum” (*World Economic Forum*), az „összetett adaptív rendszer” (*complex adaptive system*), a bántó anglicizmussal magyarított „szociális média” (*social media*) vagy a „hatalmi törvény” (*power law*) még könnyedén szemet hunyunk, bár utóbbi esetben már húzzuk a szánkat.²⁰ Feleslegesnek éreztük azonban Charles de Gaulle vidéki menedékének (Colombey-les-Deux-Églises) magyarítását, nemcsak azért, mert a „Colombey-A-Két-Toronynál” meglehetősen esetlenül hangzik, hanem azért is, mert településnévről van szó (328. old.). Első olvasásra az is meglepő, hogy Ferguson miért a „nemzetiesítést” állítja szembe a privatizációval,

az angol *nationalization* kifejezés bevett fordítása ugyanis az államosítás. Legfőképpen azért, mert fogalomtörténeti szempontból a *nemzetiesítés* az angol és a magyar nyelvben eltérő jelentésű (333. old.). Az „Islamic State of Iraq and al-Sham” pedig nem két külön egyesülés, ahogy azt a fordítás sejteti. Magyarul talán az Iraki és Levantei Iszlám Állam a legszerekenesebben használható megnevezés a röviden csak Iszlám Államnak mondott terrorszervezetre (432. old.). Hasonló hiba, hogy az ENSZ Biztonsági Tanácsa állandó tagjainak felsorolásakor „az Egyesült Királyság és Észak-Írország” megfogalmazás szerepel, mintha nem Nagy-Britannia és Észak-Írország Egyesült Királyságáról volna szó, hanem az északírek külön ülnének a Biztonsági Tanácsban (455. old.).

A fenti hibák még nem akasztják meg az értelmezést, ám a számtalan súlyosabb, a szöveg mondanóját a feje tetejére állító félrefordítás már komoly kétségeket támaszt. A *Zöld köpönyeg* című alfejezetben például arról olvashatunk, hogy a „brit invázió Gallipolinál ugyan szerencsétlenül indult, de talán sikerrel járhatott volna, ha az Oszmán Birodalom nem lett volna még mindig Európa beteg embere” (256. old.). Érezzük a logikai bukfcencet, ugye? Súlyosabb hiba, hogy Max Warburg és a német zsidó elit kirekesztésével kapcsolatban az olvasóban az a tévhit rögzülhet, hogy Ferguson a Harmadik Birodalom német gazdasági elitjének apologétája kíván lenni: „A zsidók úgy gondolták, szerves részei a német gazdasági elitnek. Eközben a német tagjai ennek az elitnek hallgatólagosan beletörődtek a zsidók kizárásába, mivel nem tehettek semmit.” (278. old.) Erről természetesen szó sincs, Ferguson valójában azt állítja, hogy a zsidó elit nem tehetett semmit saját kirekesztése ellen. Meglehetősen visszasan hat az is, amikor az Erna Segalt²¹ és családját segítő hálózat működéséről azt olvashatjuk, hogy az emlékirat

„szerint ő és gyermekei hús idegent környékeztek meg segítségért a háborús Berlinben. Három alkalommal az idegennek valóban szándékában állt felajánlani a segítségét. Ezzel szemben a tizenhét régi ismerős közül, akikhez a család fordult, csak egy mutatott segítő szándékot azzal, hogy szállást biztosítson legalább egy éjszakára. Ráadásul az ismerősök úgy viselkedtek, mint az ügynökök: bemutatták őket embereknek, akik szállást adhattak.” (Kiemelés tőlünk – 281. old.)

Ezzel szemben Ferguson valójában azt írja, hogy a tizenhét megkeresett ismerős közül *hármán* voltak hajlandók szállást adni legalább egy éjszakára, viszont közvetítő ügynökként összekötötték őket olyan emberekkel, akik hosszabb távra tudtak szállást biztosítani a család számára. Az azonban még így sem világos, hogy Ferguson miből következtetett arra, hogy Erna Segalék hús idegent kerestek meg. Martin Düring tanulmányában, amelyből információit szerezte, ugyanis a huszonháromas szám szerepel.²²

Ám Richard Nixon sem arra vágyott, hogy az ő érzéseivel kapcsolatban legyenek megértőek a Lincoln-emlékműnél tüntető diákok, hanem éppen arról igyekezett biztosítani a demonstrálókat, hogy ő maga megérti a fiatalok érzéseit (349. old.). Továbbá egyetlen zászlóaljából képtelenség egész hadsereget szervezni, még akkor is, ha magát Walter Colyear Walkert kéri fel a feladatra (321. old.), ahogy a Vietkongot sem illik a dél-vietnámi hadsereggel azonosítani (326. old.). Ugyancsak homályos, hogy a bürokráciával nem rokonszenvező, fiatal Henry Kissinger miért reménykedett volna „helyettes titkári” pozícióban – a *deputy secretary* az Egyesült Államok közigazgatásban ugyanis nem titkárhelyettest, hanem miniszterhelyettest jelent (338. old.). Meglehetősen komikus fejlemény, hogy Timothy Geithner (az USA pénzügyminisztere 2009 és 2013 között) édesanyja az 1620-ban partot érő Mayfloweren érkezett Amerikába (401. old.). A 424. oldalon található diagram feliratait pedig lehetett volna pontosan fordítani, csupán az értelmezhetőséget elősegítendő. Donald Trump 2016-os választási győzelmével kapcsolatban Fergusonnak nem az a kritikus meglátása, hogy „Moszkva nem volt tiszteletlen” (470. old.) – jelentsen ez bármit is. Az *undeterred* szó nem ezt jelenti. Ferguson sokkal inkább azt látta kritikus pontként a 2016-os történésekkel kapcsolatban, hogy Moszkva nem félt beavatkozni az Egyesült Államok választási kampányába. A teljes szöveget nem vetettük ugyan össze az angol eredetivel, azonban az itt felsorolt fordítói botlások sokaságát tekintve nem zárhatjuk ki, hogy a figyelmes olvasó további hibákra is bukkanhat. Olyan hibákra, melyeket a magyar szöveg lelkiismeretes lektorálásával minden bizonnyal ki lehetett volna küszöbölni. Ennek megspórolása azért is sajnálatos, mert a könyv, legalábbis ami a külsínt illeti, kifejezetten az igényesség látszatát kelti.

KONKLÚZIÓ

Fergusontól távol áll, hogy a hálózatok új korszakát az emberiség felszabadítójaként, a világbéke előmozdítójaként ünnepelje, ehelyett az új veszélyekre figyelmeztet. Amellett érvel, hogy a hálózatokban a legváratlanabb gondolatok válhatnak „virálissá”, ezért ahogy a múltban, úgy ma is teret adhatnak a szélsőséges ideológiák terjedésének, a fennálló rend és a világ káoszba taszításával fenyegetve. Kérdés azonban: lehet-e egy hálózatosan szerveződő világnak rendje? Ferguson szerint nem. Helyzetértékelése így nem túl megnyugtató: „a világ ma jobban hasonlít egy hatalmas hálózatra, amely a pusztító összeomlás szélén áll” (459. old.). Javaslatá szerint a közelgő katasztrófa elhárításához a nagyhatalmak együttműködésére volna szükség, a XIX. századi pentarchia mintájára. A XXI. századi pentarchiát vélekedése szerint az ENSZ Biztonsági Tanácsa állandó tagjainak kellene megvalósítaniuk, mert

ezek az államok rendelkeznek a feladat elvégzéséhez szükséges legitimitással.

Ferguson a hálózatokkal szemben tehát rehabilitálja a hierarchiakat, melyekben – minden szükséges rossz tulajdonságuk ellenére is – a rend megőrzésének garanciáját látja. Ennek fényében nem meglepő, hogy a forradalmak tárgyalásakor – az amerikai függetlenségi háború kivételével – a kaotikus és véres eseményeket emeli ki, a kivívott eredményeket viszont nem. Sem a kis népek nemzeti forradalmi, sem az elnyomott osztályok felkelései nem lelkesítik, hiszen mindkét esetben a világrend felborításának lehetőségét érzékeli. Ez a szemléletmód minden bizonnyal a brit konzervatív hagyománnyal rokon, mellyel a szerző vállaltan szimpatizál.

A hálózatok veszélyeinek ilyenén kiemelését viszont egyoldalúnak látjuk, tekintve, hogy például – amit Ferguson is elismer – a két világháborút nem a hálózatok kezdeményezték. A hasonló összeütközéseket egy nagyhatalmi együttműködés elháríthatná persze, de nem szabad elfelejtenünk, hogy a XIX. századi pentarchiát épp a világ újrafelosztásáért versengő nagyhatalmak rúgták föl. Adódik tehát a kérdés: vajon a hierarchiak nem jelentenek-e legalább akkora kockázatot, mint a hálózatok? □